

Narava in svoboda

■ **Branko Klun**, dr. filozofije, je redni profesor za filozofijo na *Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani*. Glavna področja njegovega raziskovanja so filozofija religije, metafizika in etika. Med številnimi publikacijami, ki so večinoma v tujih jezikih, so tri monografije, dve od teh v nemščini. Je gostujoči predavatelj na *Univerzi na Dunaju*, nedavno pa je zaključil vodenje slovensko-avstrijskega raziskovalnega projekta *Vračanje religioznega v postmoderni misli*.

Razum se kaže kot pogojen s strani globljih dejavnikov, ki jih sam ne more obvladati; pogosto je zgolj orodje v njihovih rokah. Če bi poskušali povzeti modernost z enim pojmom, bi to lahko bil razum. Če pa bi iskali ključni pojem za postmodernost, bi to lahko bila svoboda.

Teorija spola je filozofski nazor. V njej se zgostijo filozofski problemi sodobnega časa, ki ga lahko imenujemo tudi postmoderna. Če s pojmom moderna navadno poimenujemo novi vek, ki je sledil srednjemu veku in ga lahko v veliki meri poistovetimo z ideali razsvetljenstva (človek, ki se bo na podlagi svojega razuma osvobodil raznolikih spon ter bo dosegel polno svobodo in suverenost), pa postmoderna prinaša manj optimističen pogled na razum ter odkriva nove pogojenosti človeka, ki ogrožajo njegovo navidezno svobodo. Zato se velik del postmodernih filozofskih nazorov ukvarja z vprašanjem, kako razkrinkati ('dekonstruirati') skrite mehanizme moči, ki človeka držijo v nesvobodi, toda zdaj ni več zaupanja v enovit in univerzalen razum, tudi ne v tehnični razum znanosti, ki bi to osvoboditev lahko izvršil. Razum sam se namreč kaže kot pogojen s strani globljih dejavnikov, ki jih sam ne more obvladati; pogosto je zgolj orodje v njihovih rokah. Če bi poskušali povzeti modernost z enim pojmom, bi to lahko bil *razum*. Če pa bi iskali ključni pojem za postmodernost, bi to lahko bila *svoboda*.

Zakaj segamo tako daleč v filozofsko zgodovino, če obravnavamo zelo konkreten sodobni pojav, kot je teorija spola? Zato da se zavemo njene zgodovinske pogojenosti in predpostavk, ki jo določajo. Teorija spola je v temelju poskus skrajne radikalizacije svobode. Že uvedeno razlikovanje med biološkim spolom (*sex*) in družbeno konstrukcijo spola (*gender*) predstavlja težnjo, da se osvobodimo biologije. Tudi znanstveni razum naravoslovnih ved, ki razkriva biološke zakonitosti, je treba postaviti pod vprašaj, kajti znanost še zdaleč ni nevtralna veda, temveč človekovo početje, ki ga lahko instrumentalizira za svo-

je parcialne interese ter doseganje moči. Toda postmodernost razumevanje svobode – kot nenehno preseiganje vsakršnih določenosti, kot nikdar dokončana emancipacija od česarkoli, kar človek doživlja kot nepremakljivo danost (kot mejo, mero ali zakon) – je problematično v tem, da svobodo razume zelo enostransko, lahko bi celo rekli *nasilno*. Obenem se moramo vprašati, ali lahko vzamemo takšno svobodo za samoumevni ideal človeka in za cilj njegove samouresničitve. Zgodovina misli nam pokaže možnost povsem drugačnih pristopov.

Če se vrnemo k antični misli, ki je zaznamovala filozofsko misel v predmodernem času, je pri njej v ospredju prav pojem narave (gr. *physis*, lat. *natura*). Tega pojma ne smemo razumeti z očmi modernega naravoslovja, temveč ima pojem filozofsko ontološki pomen. Vsako bitje ima določeno naravo, kar bi lahko imenovali tudi bistvo. To bistvo ali narava določa razvoj tistega bitja in hkrati predstavlja njegov cilj: bitje se v polnosti razvije in postane ono samo, če udejanji to, kar je položeno v njegovo naravo. Zato ima antični pojem narave vedno tudi normativni značaj: iz narave lahko s pomočjo razuma spoznamo, kaj je 'zakon' (*nomos*). Grška etika verjame, da je doseganje dobrega v tem, da ravnamo v skladu z naravo. Narava torej ni v nasprotju s svobodo, saj svobodi sploh podeljuje cilj delovanja. Ko človek dosega to, kar naj bi po naravi bil, obenem dosega in udejanja svojo svobodo.

V novem veku se zgodi zaton klasične metafizike in njenega ontološkega reda. Ker se z razvojem moderne znanosti spremeni razumevanje narave, se bistvo človeka preseli v razum. Po Kantu je človekov razum orodje svobode, ker ga dviga nad nagonske

biološke težnje in naravne strasti. Toda ta razum, ki človeka osvobaja od spon narave, nima v sebi nič poljubnega ali samovoljnega. En sam in enak za vse ljudi jasno določa, kako naj kot ljudje moralno delujemo. V tem se kaže novi cilj človeka: delovati in živeti v skladu z razumnim (moralnim) zakonom. Svoboda ni v neodvisnosti od zakona, temveč v njegovem razumnem spoznanju in sprejemanju.

Tudi znanstveni razum naravoslovnih ved, ki razkriva biološke zakonitosti, je treba postaviti pod vprašaj, kajti znanost še zdaleč ni nevtralna veda, temveč človekovo početje, ki ga lahko instrumentalizira za svoje parcialne interese ter doseganje moči.

Postmoderna moderni pojem razuma postavi pod vprašaj in ga 'dekonstruira'. To, kar se je razodevalo kot bistvo človeka (antika) ali kot univerzalni ter za vse veljavni razum (moderna), je podvrženo sumu, da gre zgolj za konstrukcijo, ki je plod zgodovinskih družbenih procesov in razmerij moči. V ospredje stopi pojem svobode, ki je sumničava in nezaupljiva do vsega, kar velja za mero, zakon ali normo. Lahko bi rekli, da je novo 'bistvo' človeka v iskanju popolne osvoboditve, ki zahteva prepoznavanje skritih mehanizmov zasužnjevanja in 'dekonstrukcijo' raznolikih spon, ki se skrivajo pod pojmi naravnih danosti ali zdravorazumskih uvidov. Vzemimo za primer Jean-Paula Sartra in njegov poudarek na svobodi. Človek se od vseh drugih bitij razlikuje po tem, da je sposoben zanikanja (vsake določenosti) in svobode. Človek ne

le da ima svobodo, temveč 'je' svoboda. Nima nikakršnega vnaprej danega bistva, temveč svobodno snuje in določa samega sebe. Ker sebe vedno živi 'od znotraj', ga ni moč objektivirati iz zunanje perspektive. To velja tudi za doživljanje lastne telesnosti, ki je predhodna objektivaciji telesa kot biološke danosti. Težava človeka je v tem, da mu socializacija in kultura privzgojita določeno razumevanje sebe in sveta ter mu zakrijeta potencial svobode. Na takšnih izhodiščih ni težko razumeti argumentacije, ki jo je razvila Simone de Beauvoir v svoji knjigi *Drugi spol*. Kaj pomeni biti ženska, ni stvar biološke določenosti. Ženska živi svoje razumevanje sebe »od znotraj«, toda pod vplivom družbe je ponotranjila zunanje razumevanje, ki je posledica mehanizmov moči. Moški, ki je imel družbeno moč, je postavil norme tega razumevanja. Na sodobni razvoj teorije spola ima velik vpliv filozofinja Judith Butler. Osrednja misel njene »performativnosti spola« je v tem, da se razumevanje spola oblikuje skozi določene družbene prakse (v katerih se spolna identiteta 'izvršuje' ali 'performira'). Pri tem ima pomembno vlogo jezik,

ki še zdaleč ni spolno nevtralen in v sebi skriva mehanizme moči ter zatiranja. Zato prvi korak pri osvobajanju tvorita analiza in kritika družbenih praks, drugi korak pa predstavlja poziv, da bi vsakdo prepoznal svojo spolno identiteto na podlagi lastne osvobodene 'performativnosti'. Nihče ne more od zunaj določiti spola (*gender*) posameznika (posameznice?, posamezniciX?), obenem pa je število 'spolov' odprto. To bi lahko označili za radikalni filozofski nominalizem: družbeni spol je zgolj 'ime', ki ima provizorično vlogo pri združevanju podobno usmerjenih skupin ljudi pod skupnim izrazom.

Pri tem smo trčili ob skrajni filozofski nazor, ki v svojih poskusih vplivanja na politične odločitve in družbene prakse vzbuja zadržanost tudi pri tistih ljudeh, ki so sicer naklonjeni ideji osvobajanja človeka in se bojijo očitka konservativnosti. Problem teorije spola je namreč prav njena skrajnost, tako na filozofski kot na družbeni ravni. Zato rešitev ni zagovor druge skrajnosti, ki se kaže kot slepo vztrajanje na biološki paradigmi človeka ter njeno nekritično povezovanje s klasičnim pojmom narave. Pojem narave pri človeku že v začetku zahteva dinamično razumevanje, ker je človek bitje, ki do svojih danosti (tudi telesnih) vzpostavlja odnos razumevanja in svobode. Prav to je osnova za razlikovanje med duhom in naravo. Človek je utelešeno bitje, toda njegovo bistvo se ne izčrpa v telesnosti. Zaradi razsežnosti duha človek osnuje družbo in kulturo, v kateri svet in sebe interpretira na jezikovnosimbolen način. Pomembnejše kot vztrajanje na naravnih bioloških predpostavkah je vprašanje, ali je sodobni človek odprt za to, kar lahko imenujemo meja, mera in zakon. V resnici gre za vprašanje razumevanja svobode. Ali so meja, mera in zakon zgolj omejitve svobode? Ali je najvišje dejanje svobode Sartrova negacija (sposobnost človeka, da zanika katerokoli določenost) ali pa svoboda vključuje odprtost za tiste danosti, ki preprosto 'so' oziroma 'veljajo' (kot zakoni in nujnosti) onkraj moje moči in obvladovanja? Če smo odprti za takšne danosti, to zahteva priznanje, da meja, mera in zakon niso zgolj nekaj individualnega ali le začasna družbena konstrukcija. Resnična točka spora med skrajnimi postmodernimi stališči, ki se zrcalijo v teoriji

spola, in med navideznimi konservativnimi pogledi je v nasprotju dveh temeljnih človeških drž. Medtem ko je prva sumničava do vseh danosti in prisega na osvobajanje, druga do sebe in sveta zavzame držo čudenja in zaupanja. Ta druga drža ne pomeni padca v rigidno filozofijo, kjer neuki posamezniki naivno verjamejo v stalnosti, ki so zgolj posledica prigodnih ali celo nasilnih družbenih procesov. Gre za držo

Bitje se v polnosti razvije in postane ono samo, če udejanji to, kar je položeno v njegovo naravo.

čudenja nad skrivnostjo tega, kdo sem jaz sam, kaj je življenje, kaj je svet, in obenem za verjetje, da obstajajo stalnice in zakoni, ki jih lahko imenujemo 'red' in jih ne moremo podrediti svoji svobodi. Seveda je potrebna previdnost, ko nekdo prehitro in zanesenjaško razglaša, kaj je ta red, vendar to ne pomeni, da izgubimo odprtost zanj. Vprašanje meje, mere in zakona zadeva tudi povsem konkretno vprašanje, kakšno mesto naj dobi teorija spola v družbi. Ali mora tudi sama upoštevati meje in mere ter spoštovati nazore drugih? Če sicer ob formalni enakosti zagovarja različnost, bi morala imeti posluš tudi za sorazmernost (svoje) različnosti. Ena od definicij ideologije pravi, da ideologija eno idejo (ki sicer odkriva nek resničen vidik stvarnosti) postavi kot razlago za celotno stvarnost (totaliteto) in v tem nasilnem dejanju postane totalitarna. Ali se zahteva po nikoli dokončani emancipaciji in svobodi ne spreverne v *nasilje* osvobajanja? Kaj pa če bi morali idejo performativnosti razširiti na širši kontekst postmodernega časa: kateri način izvrševanja življenja – in njemu pripadajoči nazor – to življenje resnično potrjuje, pogloblja, osvobaja in kateri ga pravzaprav oži in duši? Ali osvobodjenost spolnih identitet slavi in uresničuje življenje (in pri tem se ne gre slepiti, da k pritrdjevanju življenja spada tudi biološka reprodukcija, čeprav ta še zdaleč ni edini kriterij) ali pa je življenje v brezmejni svobodi nepomirjeno in nezadovoljno s seboj? Toda spet smo pri tem, da ne vemo, kdo smo in po kakšnih kriterijih naj bi življenje sploh presojali. Kriteriji so namreč odvisni od meje, mere in zakona. ◀

Foto: BS

